

landsmænd i udlandet og et om den hjemlige holdning til rejserne. Jean de France-effekten spøjede. En gennemgang af en række universiteter og deres lærerkræfter oplevet med de studerendes øjne og ører er oplysende – og morsom.

Perioden mellem enevældens indførelse og napoleonskrigenes ophør er rig på begivenheder og omvæltninger, holdninger og livssyn ændrer sig. Naturvidenskaberne trænger frem på kirkens bekostning, borgerstanden på adelens, og begge standsgrupper forbereder sig på anderledes fremtid end tidligere. Der opstår et nyt dannelsesideal. Med rette fremhæver Vello Helk pietismens betydning for oplysning og udbredelse af realkundskaber. Mens de gamle, ortodokse skoler som bl.a. Københavns universitet og flere af de berømte tyske taber terræn bliver det pietismens Halle, efterfulgt efter 1737 af Göttingen, der trækker de studerende til sig som de moderne og fremtidsrettede skoler.

Mens den lærde verden udvides bliver dannelsesrejserne til videnskabelige turistrejser. Vello Helk kendetegner det 18. årh. som »det første kosmopolitiske århundrede«, men mod århundredets slutning bliver det også nationalismens, hvilket får den konsekvens at det bliver mere besværligt at besøge de fremmede universiteter hvor latinen ebber ud som fælles sprog, og man må nu lære det nationale sprog for at være med.

Rejsernes værdi var naturligvis omstridt i samtiden, og den samlede effekt er fortsat umålelig, men der er næppe tvivl om at de mange menneskelige kontakter bidrog til at inddrage Danmark i et europæisk fællesskab, selv om der kun var tale om eliten fra de øverste lag.

Bogen er med sine mængder af kalejdoskopiske oplysninger hentet ud fra de rejsendes egne vidnesbyrd langsomt læst, men uhyre fængslende og givtig. Der er 43 illustrationer samt et kort med angivelse af de nævnte universiteters beliggenhed.

Sv. Cedergreen Bech

ANDERS MONRAD MØLLER: *Posttrytter, dagvogn og fodpost. P&Ts HISTORIE 1711-1850*. Kbh. 1992. 409 pp. ill., 300,00 kr.

2. bind af fembindsværket om P&Ts historie omhandler tidsrummet fra statens overtagelse af postvæsenet i 1711, da Frederik d. 4. afkøbte Dorothea Krag, enke efter Christian d. 5's illegitime søn Christian Gyldenløve, udnyttelsen af det kongelige regale, og frem til Generalpostdirektionens indordning i det nye folkestyres administration. I hele dette tidsrum var postvæsenet i enevældens skuffeøkonomi indpasset som ressource for det statslige pensionssystem; formål og drift af denne del af landets kommunikationssystem var da principielt underlagt andre hensyn end befolkningens nytte af et velordnet postvæsen, og Monrad Møller konstaterer da også, at postregalet gennem hele 1700-tallet var en særdeles god forretning, med navnlig et stærkt stigende overskud fra 1780-erne til 1815, men også herefter betydeligt, omend svagt faldende. Fremstillingen berører kun perifert den finansielle kobling til pensionsvæsenet.

Bogen er delt i to hovedafsnit, det lange stille tidsrum fra 1711 til 1808 og de sidste fyre år, med udvikling på så mange områder. I hver af disse skildrer Monrad Møller udviklingen i postvæsenets ydelser: brev-, pakke- og personbefordring gennem denne periode, samt embedsstruktur, ledelse og finanser, hvortil

for den sidste periode kommer alt det nye: dampskibe, jernbaner og den nye kommunikationsform: den optiske telegraf. Der redegøres selvfølgelig for rutenettets udvikling, men navnlig for de øvrige vilkår for postbefordringens to hovedformer, den ridende og agende post og for persontransporten, og man får et anskueligt billede af, hvorledes organisationen udviklede sig, navnlig fra den ekspansive periode fra ca. 1780 og igen fra 1830-erne, og hvorledes der i stillinger, aflønninger og arbejdsfunktioner efterhånden udviklede sig en specialiseret etat. Man får et godt indblik i den sammenblanding af private og offentlige interesser, der karakteriserer hele tidsrummet, men som gør den yderste forgrening af postbesørgelsen vanskeligere at kortlægge; men man får også et billede af etatens professionalisering og egeninteresse i modernisering og 'produktudvikling', hvor moderne pris- og tarifpolitiske overvejelser tidligt gjorde sig gældende, men til stadighed, og navnlig i 1840-erne måtte kæmpe med og mod mangesidede statsfinansielle og erhvervsmæssige interesser – også, når hensyn tages til postvæsenets stadige tilknytning til pensionsvæsenet.

Fremstillingen knyttes udmærket til den skiftende erhvervsudvikling og dens kommunikationskrav, såvel som til statens egne behov i krigs- og fredstid. Meget interessant konstateres det, at den transportrevolution, jernbanenettets etablering markerer, i en vis forstand allerede var foregrebet i et veludbygget postal organiseret transportnet, som man i de foregående snes år havde vænnet sig til at bruge i markant stigende omfang, rutetrafikken med dagvogne og hurtige personposter med diligence, der som noget vigtigt ændrede folks opfattelse af, hvor hurtigt det burde kunne lade sig gøre at rejse rundt i landet.

Monrad Møllers fremstilling bygger på et stort utrykt kildemateriale i Generalpostdirektionens arkiv i Rigsarkivet, der beklageligvis først ret sent i perioden, fra 1830-erne, har muliggjort større poststatistiske sammenstillinger, f.eks. af takstsystem, brevforsendelsers antal eller personbefordringens udvikling. Ejheller har det været muligt at give realistiske mål for personalets omfang, al den stund en stor del af dette entredes privat. I stedet må de regnskabsmæssige hovedposter stå som et usikkert udtryk for postvæsenets relative betydning.

Fremstillingens tyngdepunkt ligger rimeligt nok ikke i den generelle analyse, men i den detaljerede, gerne personbundne eksemplificering. Den støttes på udmærket vis af et rigt illustrationsmateriale og tematiske behandlinger af personal- eller teknikhistorisk art. Men sammen med de kildemæssigt betingede lakuner af statistisk art gør det bogen vanskeligere at anvende som reference i økonomisk-historiske sammenhænge.

Af fremstillinger har Monrad Møller først og fremmest haft posthistorikeren Fr. Olsens store flerbindsværk fra begyndelsen af århundredet som referencpunkt; i forhold hertil markerer den sig betydeligt bredere og med større dybde og forståelse end dennes snævrere institutionshistoriske skildring. Monrad Møllers bind af posthistorien passer fornemt ind i den efterhånden lange række af solide og kompetente skildringer af danske 'væsener's historie.

Hans Kryger Larsen